

Manfred Plate

Hitler pápája? - Új támadások XII. Pius ellen

Egy angol katolikus író és történész, John Cornwell, aki I. János Pál pápa haláláról írt könyvével vált ismertté, néhány hete az újabb kori egyháztörténelemről jelentetett meg új könyvet, amely máris feltűnést váltott ki. Az angol eredeti címe: „Hitler pápája” – XII. Pius titkos története – A pápa, aki hallgatott. Cornwell e híres és sokak által nagyon tisztelt pápát (akit polgári nevén Eugenio Pacellinek hívtak) durva antiszemitizmussal, pregnáns fasisztoid hajlamokkal és végzetesen autoritárius-monarchisztikus egyházfelfogással vádolja. A szerző szerint ez a fő oka „történelmi kudarcának”; hogy például túl elnéző volt Hitlerrel (és a fasiszta Mussolinivel és Francóval) szemben; hogy csak nagyon visszafogottan foglalt állást a zsidóknak a náci által történt legyilkolásával szemben, a katolikus egyházat pedig a világtól idegen, centralisztikus-abszolutisztikus képződménnyé tette.

A szerző ezzel azt a gondolatot folytatja – csak átfogóbban –, amelyet 1963-ban Rolf Hochhuth vetett fel „A helytartó” című színdarabjával. Hochhuth a „Spiegel”-ben rögtön lelkes helyesléssel reagált is az angliai „leleplezésekre”. Éppen csak azt felejtette el megjegyezni, hogy maga Cornwell „történelmi fikciónak” nevezi Hochhuth ábrázolásmódját, amely sok tekintetben „minden alapot nélkülöz” (433. old.). Első állásfoglalásaikban történészek kifogásolták, hogy Cornwell a probléma szempontjából jelentékeny munkákról egyáltalán nem vett tudomást, fontos tényeken átsiklott vagy megengedhetetlenül leegyszerűsítette azokat. Irodalom- és forrásjegyzéke e történészek szerint több mint hiányos. Thomas Brechenmacher ezt írta a „Die Welt”-ben: „Nem minden téves Cornwell könyvében, sok minden nyugtalanító és megfontolásra méltó ... De egyszerűen groteszk Cornwell értékelése, amely szerint a Szentszék helyeslően tudomásul vette a zsidók üldözését és kiirtását.” Hanno Helbling a „Neue Zürcher Zeitung”-ban azt állapította meg, az új könyv túlságosan összemossa „a módszertani határt” a személyes motívumok és a kortól függő körülmények között. Hansjakob Stehle meg azt hiányolta a „Die Zeit”-ban, hogy Pacelli szovjetellenességének megítélésében Cornwell nem említ fontos folyamatokat. Csak azt a sajátos ténytet jegezzük meg itt, hogy a badi konkordátummal kapcsolatos folyamatok tárgyalásánál a szerző Ernst Föhr-t „Peter Föhr”-nak nevezi (159. old.)! Nem egyedi eset az efféle melléfogás, ami nem tanúskodik arról, hogy a szerző alapos kutatást folytatott volna.

Másrészt a sok hiba és hiányosság ellenére senki sem vitatja, hogy e pápa élete és műve sok jogos kérdést vet fel, és hogy Cornwell munkája gondolatébresztő annak ellenére, hogy voltaképpen semmi újat nem hoz. Milyen szerepet töltsön modern korunkban be a pápaság az egyházon belül és kívül? Ki volt XII. Pius, akit némelyek „hősként és szentként” tisztelnek, a boldoggá avatását tervezik, mások viszont a önzőnek és hatalom megszállottjának tartanak, aki végzetes zsákutcába vezette az egyházat?

Nem volt lelkipásztor, hanem rögtön a kúria szolgálatában kezdte

Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli egyházi diplomataként és XII. Pius néven pápaként kétségtelenül a katolikus egyház jelentékeny alakja volt a XX. század első felében. 1876-tól 1958-ig élt; a család, amelyből származott, a római nemességhez tartozott ugyan, de nem volt

sem rangos, sem különösebben vagyonos. Eugenio beteges fiú volt, de összes életrajzírója szerint nagy szellemi tehetség és mély vallásos érzékenység jellemezte. Már kispapként felfigyeltek rá egyházi előjárói. 1899-ben, 23 éves korában szentelték pappá. Sohasem végzett lelkipásztori munkát, hanem rögtön a kúria szolgálatába lépett, és közeli munkatársa lett Pietro Gasparri-nak, a neves egyházjogásznak, aki akkor kezdett dolgozni az 1917-ben kihirdetett új egyházjogon.

X. Pius (1903–1914) és XV. Benedek (1914–22) pápasága alatt Eugenio Pacelli egyre magasabbra emelkedett a kuriális szolgálatban. 1917-ben címzetes érseknek szentelték, és nunciusként Münchenbe küldték a bajor udvarhoz. A pápai békeközvetítéseket kellett volna előmozdítania az első világháború befejezése érdekében, erőfeszítéseit azonban nem koronázta siker. 1920-tól kezdve Pacelli érsek egész Németország nunciusaként Berlinben élt, ott volt a székhelye. Elsősorban arra törekedett, hogy jogilag biztosítsa a katolikus egyház helyzetét a poroszok és protestánsok uralta „birodalomban”. 1924-ben Bajorországgal, 1929-ben pedig Poroszországgal kötött konkordátumot. A birodalommal tervezett konkordátum meghiúsult a szociáldemokraták ellenállása miatt. Pacellit nagyon kedvelték Németországban, a maga részéről ő is szerette az országot és a németeket, és már akkor „germanofilnek” tekintették.

A birodalmi konkordátum története

1929/30 fordulóján Pacellit visszahívták Rómába, hogy XI. Pius pápa (1922–39) alatt betöltse a bíboros-államtitkári hivatalát. Ezzel az ő kezébe kerültek a legfontosabb egyházpolitikai folyamatok, főképpen pedig a Vatikán kapcsolatai a világ valamennyi országával. Amikor 1933-ban Hitler és a nemzetiszocialisták hatalomra kerültek, lehetőség nyílt a régóta tervezett birodalmi konkordátum megkötésére. Hitlernek több célja is volt ezzel: hogy a maga oldalára állítsa a katolikusokat, akik addig határozottan elutasították őt; hogy meggyengítse a politikai katolicizmust és hogy előmozdítsa „az új állam” nemzetközi elismerését. Készen állt arra, hogy ennek érdekében formálisan jelentékeny engedményeket tegyen a Vatikánnak. És neki ez sürgős volt! A szerződést csakugyan már 1933 júliusában aláírták, amit már akkor is sokan kifogásoltak. A nácik akkor már világosan kirajzolódó terrorrendszere ezzel kétségkívül nemzetközi elismerést kapott. Magában Németországban pedig ez az aktus megtörte a katolikusok politikai ellenállását a nemzetiszocialista erőszakkal szemben. De elhomályosult és kétértelművé vált a nemzetiszocializmus egyházi elutasítása is azzal, hogy a Vatikán sajátos módon igent mondott az „új államra”.

Másképp látják a dolgokat az 1933-as birodalmi konkordátum védelmezői. Szerintük a konkordátum a náci párt és állam összes üldöző intézkedése ellenére bizonyos jogi védelmet nyújtott a katolikusoknak. Konkordátum nélkül a náci állam sokkal gyorsabban és következetesebben próbálta volna gyökerestül kiirtani a keresztény hitet, ami a végső célja volt. A továbbra is meglevő templomok és kolostorok falai mögött viszonylag szabadon összejöhettek emberek, itt támaszt talált a belső ellenállás, sokan így tértek ki attól, hogy a náciizmus beszippantsa őket. A kritikusok szerint ez túl kevés volt. Az egyház például nem akadályozta meg a nácik legkegyetlenebb tettetét, zsidók millióinak brutális üldözését és legyilkolását, sőt, még a szavát sem emelte fel ez ellen – nem beszélve sok más bűntettéről az emberiség ellen, amelyet az egyház tudomásul vett.

Miért választotta a pápa a „puha vonalat”?

1939. március 2-án Pacelli bíboros-államtitkárt XI. Pius pápa utódjává választották. Míg XI. Pius a „Mit brennender Sorge” enciklikájával (1937) viszonylag határozottan állást foglalt a nemzetiszocializmussal szemben, addig XII. Piusnak azt róják fel – ez a legsúlyosabb vád ellene –, hogy antiliberális gondolkodása következtében alapjában véve rokonszenvezett az tekintélyelvű-fasiszta állameszmével, és ezért megbocsáthatatlan módon alábecsülte a nemzetiszocialisták egyház- és emberiségellenes szándékait. XII. Pius e felfogás szerint nem volt barátja a nyugati demokráciáknak, mert pluralista berendezkedésükön belül azok aláásták az egyház tekintélyét. Ezekkel a szándékokkal függ össze – úgymond – a pápának a zsidó hitvilágtól való idegenkedése is.

Amennyire nem tagadhatók elvileg e vádak, éppen annyira nem lehet azonban azt sem állítani, hogy XII. Pius ezeknek a kortól függő körülményeknek a következtében bűnrészes vagy egyenesen bűnös lett volna a zsidók pusztításában. A zsidó Pinchas Lapide „Róma és a zsidók” című könyvében (1967) megállapította, „a Szentszék többet tett a zsidók segítése terén, mint bármely más nyugati szervezet, közéjük sorolva a Vöröskeresztet is”. Lapide szerint 860 000 zsidót mentettek meg katolikus akciók. Cornwell utal erre a tényre (437. old.), de kétségbe vonja anélkül, hogy kétségeit érvekkel alátámasztaná. XII. Pius teljes szívből irtózott az emberiség elleni bűnöktől, még ha nem volt is mentes az egyház történelmi antijudaizmusától. Mélyen vallásos emberként barátja volt a békének, diplomáciailag iskolázott racionális szellemként azonban realista volt, aki józanul becsülte fel egy szituáció megváltoztatásának esélyeit. Bár nem követte a radikálisabb utat, amelyet Konrad von Preysing berlini püspök (1880–1950) javasolt, és „puhább vonalat” részesített előnyben, ezt semmiképpen sem tisztességtelen indítékokból tette. Werner Knauft berlini kanonok csodálkozik azon, hogy Cornwell figyelmen kívül hagyta az ő kutatásait Preysing és Pacelli viszonyáról („Anwalt des Rechts”, Berlin 1998).

Nem vissza a tekintélyelvű centralizmushoz!

A második kérdés, amelyet Cornwell felvet, XII. Pius pápának az egyházon belüli uralmára vonatkozik, amely főleg 1945 után kevésbé bizonyult előremutatónak. Itt jórészt igazat kell adnunk az angol szerzőnek, ama párhuzamok tekintetében is, amelyeket felrajzol XII. Pius és II. János Pál között. Mindenesetre nagyon naiv, sőt, helyenként együgyű az a leegyszerűsítő mód, ahogyan Cornwell teológiai alapproblémákat kezel. E feladat túl nehéz a szerzőnek. XII. Pius kétségtelenül világszerte megbecsült, nagy pápa, de egyszersmind tekintélyelvű centralista is volt, akinek a vallási-etikai horizontja nagyon korlátozottnak látszik, minden modern műveltsége és képzettsége ellenére is. XII. Pius sok nézetén rövidebbel 1958-ban bekövetkezett halála után túllépett a II. Vatikáni Zsinat (1962–65), még ha végérvényesen nem is küzdötték le ezeket. És, sajnos, tény, hogy ma megint vannak befolyásos körök, akik szeretnének visszatérni az egyházban a XII. Pius-féle irányvonalakhoz. A mai egyházban megfigyelhető válságjelenségeknek azonban mélyebb okai vannak, ám ezeket John Cornwell nem veszi figyelembe. Ennyiben könyve itt is alig több felszínes polémiánál.

Endreffy Zoltán fordítása